

кримінального процесу / О. В. Циганенко // Митна справа. – 2013. – ч. 2. – Кн. 1. – № 5 (89). – С. 76–80.

4. Морозова Т. Р. Фізіологічні основи когнітивного спілкування при поліграфних перевірках / Т. Р. Морозова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ispp.org.ua/podiy_14_s_21.htm.

5. Про доповнення до Кримінального процесуального кодексу України положеннями щодо використання поліграфа «детектора брехні»: проект Закону України від 12.03.2013 р. № 2521 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46058.

6. Постанова КМУ від 11 травня 2017 р. № 449 «Про затвердження Порядку проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа у Державному бюро розслідувань».[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/250108285>.

7. Наказ МВС України від 13.11.2017 № 920 «Про затвердження Інструкції про порядок використання поліграфів у Національній поліції України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1472-17>

Сливка І.Ю.

судовий експерт,

Закарпатський науково-дослідний

експертно-криміналістичний центр МВС України

ЗНАЧЕННЯ ЖЕСТИКУЛЯЦІЇ ТА ОКРЕМИХ НЕВЕРБАЛЬНИХ СИГНАЛІВ ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ ДОПИТУ

Невербальні сигнали (невербальна комунікація) – це спосіб передачі інформації за допомогою не мовленнєвих засобів, таких як вирази обличчя, жести, дотики, рухи, пози, декоративні деталі (одяг, прикраси, зачіска, татуювання) а також тон, тембр і гучність голосу (але не значення слів) [1].

Однак не всі рухи тіла є однаковими за ступенем достовірності. Британський доктор наук по зоології Десмонд Морріс [2] пропонує наступну шкалу достовірності сигналів, в якій на початку

знаходяться найбільш достовірні сигнали, а в кінці списку – найменш достовірні: 1) автономні сигнали; 2) сигнали, які подаються ногами; 3) сигнали, які подаються тулубом; 4) несвідома жестикуляція; 5) свідомі жести; 6) вирази обличчя; 7) мовлення.

В минулій статті журналу було окреслено автономні невербальні сигнали та сигнали ніг і стоп людини, тому в даній статті пропонується окреслити значення деяких невербальних сигналів тулуба людини, несвідомої та свідомої жестикуляції, виразів обличчя.

3. Сигнали, які подаються тулубом. Деякі елементи поведінки тулубу відображають істинні почуття особи. Це пов'язано з тим, що в тулубі розташовані багато життєво важливих органів, таких як серце, легені, печінка, тощо, тому мозок людини старається захистити дану ділянку тіла від небезпек. До невербальних сигналів тулуба відноситься:

- Нахил тулуба – людина несвідомо може відхилитися від людей, які викликають у неї відчуття дискомфорту, при цьому кут відхилення відповідає інтенсивності неприємних відчуттів.

- Розкриття і закриття тулуба – рухи тулуба, які виражають потребу мозку в дотриманні дистанції і дотиків слугують хорошим індикатором істинних відчуттів особи. Передня сторона тіла людини дуже чутлива до речей та об'єктів, які людині не подобаються. І, навпаки, особа повертається передньою стороною тулуба до всього, що викликає в неї позитивні емоції.

- Захист тулуба – коли в особи немає можливості відхилитися або відвернутися від чогось, що їй не подобається, то допитуваний може підсвідомо використовувати власні руки або будь-які предмети в якості бар'єру; з тією ж метою можна використовувати одяг або будь-який предметом, який опинився неподалік. Допитуваний чоловічої статі в стані дискомфорту може простягнути руку перед собою, щоб поправити годинник, підтягнути манжету на рукаві або запонки; крім цього, може поправляти галстук довше ніж, потрібно (це дозволяє руці прикрити передню сторону тулуба та шиї) – це може свідчити про дискомфорт.

- Відхилення тулубу назад в сидячому положенні – коли допитуваний сидить в кріслі відкинувшись назад і помістивши руки за голову, то зазвичай це є сигналом комфорту. Це негативна форма

«територіальної» поведінки, яку в процесі допиту не можна заохочувати і терпіти.

- Пожимання плечима – даний сигнал може мати декілька значень в залежності від висоти підйому плечей та конкретного контексту. Якщо на певне запитання допитуваний дає чітку відповідь «ні», і при цьому легко піднімає одне плече, то це дає підставу запідозрити його в ймовірній брехні. Чесна і правдива реакція несвідомо змушує обидва плеча підніматися вгору різко та однаково.

4. Несвідома жестикуляція. Коли людина бреше, вона значно рідше використовує жести, якими зазвичай підкреслюють сказане, щоб переконати співбесідника в чому-небудь або акцентувати увагу на важливій деталі.

Справа в тому, що рухи рук, які служать «ілюстраціями» нашим словам, як правило, не є свідомими. Ми розуміємо, що «махаємо руками», коли розказуємо про щось схвильовано, але ми не знаємо як саме рухаються наші руки. Іншими словами, ми рухаємо нашими руками, але що саме ми ними робимо – це усвідомлюємо. Розуміючи, що неправдоподібні рухи рук можуть звести брехню нанівець, ми стараємося рухати ними менше. Таке саме правило стосується й інших частин тіла. Тобто коли особа старається «сфабрикувати» відповідь, її виразні рухи виглядають неприродними або запізнюються, і вона розставляє акценти не там, де слід, або просто виділяє не найважливіші місця.

5. Свідомі жести. Верхні кінцівки людини можуть служити хорошими індикаторами істинного стану допитуваного. В літературі, яка стосується невербальних сигналів наведено значний перелік сигналів рук людини, але в контексті допиту пропонуємо звернути увагу на такі сигнали рук:

- в стані дискомфорту, допитуваний може прижимати руки до тіла або витягувати їх вздовж тулуба (така поведінка зазвичай характерна для випадків, коли особа налякана, ображена, принижена). Крім цього, якщо особа не впевнена в своїх словах, то може «ховати» їх за допомогою підручних речей або ховати під стіл. В процесі допиту варто слідкувати й з пальцями допитуваного – в стані стресу або як реакція на запитання слідчого у допитуваного

може початися неконтрольоване тремтіння кистей та пальців рук – така реакція є результатом виділення адреналіну (епінефрину). Однак, дана реакція може бути викликана як страхом, так і радістю; для встановлення причини треба проаналізувати обставини, в яких виникла така реакція;

– «заламування» рук, інтенсивне потирання пальцями долоні та переплетіння пальців рук, особливо коли зусилля особи надто сильне, що призводить до відтоку крові з пальців рук (кісточки пальців «біліють»).

– доторки руками до шиї можуть свідчити про те, що допитуваний не впевнений в своїх показаннях. Особливе значення має доторк руками до горла або надгрудної ямки (характерно переважно для жінок) в стресовій ситуації – це універсальний показник того, що мозок людини активно обробляє якусь небезпечну, неприємну, тривожну або емоційну інформацію. Такий сигнал не обов'язково свідчить про брехню, а лише про сильний дискомфорт.

Для працівників правоохоронних органів може мати особливе значення сигнал, який по твердженню колишнього агента ФБР Джо Наварро спостерігається у дітей – діти, які стали жертвами жорстокого поводження з сторони батьків, опікунів або інших дорослих в їх присутності намагаються стримувати рухи рук (дитина усвідомлює, що чим більше вона рухається, тим більша ймовірність стати потенційним об'єктом агресії). Даний факт науково не підтверджений, тим не менше слід уважно спостерігати кожен раз, коли дитина раптово змінює манеру своєї поведінки в присутні батьків або інших дорослих. В такому разі також слід звернути увагу на руки дитини на предмет наявності синців та саден.

6. Вирази обличчя – така низька позиція виразів обличчя в шкалі достовірності пояснюється тим, що допитуваний краще контролює ті частини тіла, про які він знає з досвіду щоденних комунікацій з людьми. Зазвичай, вмінню керувати власним обличчям несвідомо вчаться ще з дитинства. Так, людина знає, коли треба посміхатися чи хмуритися – вона бачить себе в дзеркалі посміхненою і похмурою, і чим краще людина вивчила свою міміку, тим достовірніше вона може її «підробити».

Тим не менше, ретельно спостерігаючи за мімічними рухами допитуваного теж можна встановити реальний його емоційний стан. Це можливо завдяки тому, обличчя надзвичайно швидко реагує на зміни внутрішнього стану. Десмонд Морріс пояснює це тим, що коли настрій людини змінюється, то це в першу чергу відображається на обличчі: проходить менше секунди, і лицеві м'язи скорочуються. Після чого людина свідомо старається сховати такий вираз, але, зазвичай, вже пізно – м'язи обличчя встигли зреагувати на зміну настрою. В результаті чого вираз обличчя змінюється на дуже короткий час, після чого повертається в попередній стан. Пол Екман називає такі мімічні вирази «*мікровиразами*» [3].

Обличчя людини є надзвичайно виразним, і навести перелік всіх виразів чи емоцій не надається можливим. Тим не менше, в процесі допиту пропонується приділяти особливу увагу мікровиразам обличчя (зокрема тим, що виражають дискомфорт) з метою встановлення істинного емоційного стану допитуваного. У випадку, якщо обличчя допитуваного виражає дві або більше окремі ознаки, які суперечать одна одній (наприклад, посмішка та зморщений ніс, що означає радість та огиду, відповідно), то доцільно віддати перевагу ознаці з негативним забарвленням, оскільки негативні емоції переважно більш сильніші, ніж позитивні.

Також важливе значення при встановленні брехні в показах допитуваного мають виразність та узгодженість сигналів.

Виразність – коли людина говорить, то природнім чином використовує різні частини тіла (наприклад, брови, голову, руки, кисті рук, пальці, торс, ноги і стопи) для акцентування моментів, які викликають сильні відчуття або емоції. Виразність – це універсальна ознака щирості людини. Коли людина бреше, вона значно рідше використовує жести, якими зазвичай підкреслюють сказане, щоб переконати співбесідника в чому-небудь або акцентувати увагу на важливій деталі. Коли особа старається «сфабрикувати» відповідь, її виразні рухи виглядають неприродними або запізнюються, і вона розставляє акценти не там, де слід, або просто виділяє не найважливіші місця. Крім невербальних сигналів, виразність має виявлятися вербально, наприклад за допомогою гучності і висоти голосу, інтонації та повторів слів. Коли людина говорить,

прикриваючи рот рукою або стримуючи мімічні жести, то це послаблює виразність та вказує на недостатню впевненість в своїх словах. Дослідження підтверджують, що людина схильна стримувати вираз свого обличчя, рухи, демонструвати інші ознаки дистанціювання коли вона не впевнена в тому, що говорить. Крім прикривання рота рукою, до такого роду сигналів відноситься й безпричинно задумливий вигляд, доторки пальцями до підборіддя, поглажування щоки, тощо. Брехуни обдумовують свої слова і реакцію слухачів на їхню відповідь, а це несумісно з чесною поведінкою.

Узгодженість, означає, що невербальна комунікація допитуваного має відповідати вербальній стороні комунікації. Завжди необхідно слідкувати за відповідністю між обставинами поточного моменту та тим, що говорить допитуваний, між подіями та емоціями. Як вже було зазначено вище, підозру повинно викликати й повідомлення про події, які особа не могла бачити з того місця, де вона знаходилася – в такому випадку наявна явна невідповідність між тим, що повідомляє особа та об'єктивними обставинами по справі. Девід Мацумото, професор психології, директор Лабораторії досліджень культури і емоцій Каліфорнійського університету в Сан-Франциско наводить приклад відеоролика, в якому матір, яка пізніше була засуджена за вбивство власних дітей, стверджує, що її дітей вбив «бородатий незнайомець», при цьому не виявляє жодних мімічних сигналів, які характерні для жаху, болю втрати, які повинні були виникнути в результаті злочину; в її тоні відсутні будь-які натяки на переживання, вона описує подію безпристрасно, а після відповіді на запитання навіть посміхається [4].

Однак, слід пам'ятати, що 1) жоден сигнал обличчя, тіла, голосу або слів, не є безпомилковим доказом брехні; 2) відсутність ознак брехні теж не є доказом правди; 3) сигнали дискомфорту можуть бути ознаками не брехні, а реакції правдивої людини на підозри в брехні (для пересічного громадянина допит слідчого по кримінальній справі може викликати значний стрес, який буде виявлятися у вигляді невербальних сигналів дискомфорту).

Список використаних джерел:

1. Keynote: The Power of Nonverbal Communications | Joe Navarro | CMX Summit West 2015 [Електронний ресурс]: [Веб-сайт]. – Електронні дані. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=HRl0dvPRkSI> (дата звернення 18.09.2018).
2. Моррис Д. Наблюдая за человеком: Фундаментальное исследование всех невербальных сигналов / Десмонд Моррис; пер. с англ. Н. Караева. – М.: Ко Либри, Азбука-Аттикус, 2017. – 672 с., ил.
3. Екман П. Теорія брехні / Пер. з англ. – К.: Компанія ОСМА, 2015. – 320 с.: іл.
4. TED Global 2011 | How to spot a liar [Електронний ресурс]: [Веб-сайт]. – Електронні дані. – Режим доступу: https://www.ted.com/talks/pamela_meyer_how_to_spot_a_liar (дата звернення 18.09.2018).

Фірсов В.Д.

студент,

*Одеський національний університет
імені І.І. Мечникова*

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ РОЗВІДКИ ЯК СУСПІЛЬНО-ПРАВОВОГО ЯВИЩА

В чинних нормативно-правових актах, не існує легального визначення терміну «розвідка». На нашу думку, це пов'язано в першу чергу зі слабкою розробкою теоретичних підходів до розуміння розвідки як суспільно-політичного, правового, економічного та тактико-спеціального явища.

Так, у наукових працях, в яких досліджується внутрішня і зовнішня розвідка, дослідники акцентують увагу на розвідці в контексті «розвідувальної діяльності», аналізуючи відповідний законодавчо закріплений термін. Наприклад, С. М. Шаптала досліджуючи питання розвідувальної діяльності правоохоронних органів у сфері охорони економічної безпеки, ототожнює поняття «розвідка» і «розвідувальна діяльність» [1, с. 133].